

"Yahudi Karasso ile Bediüzzaman arasında Selânik'te cereyan eden bir konuşma sırasında..." Üstad'ın Selanik Hayatı hakkında bilgi verir misiniz?

II. MEŞRUTİYET'TE BEDIÜZZAMAN'IN BÜYÜK HİZMETLERİ

Bu fasla, evvela Bediüzzaman'ın Hürriyet'in ilânından sonra, Selânik'e kadar gidip oradaki Jöntürk ve İttihad Terakki Cemiyeti'nin bazı ileri gelenleri ile temas kurması hakkında elde edilen bilgileri inceleyerek gireceğiz.

Selânik'e gitme olayı, hangi gün ve ayda olduğu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Fakat Selânik Hürriyet Meydanı'nda bir din âlimi olarak ilk konuşmayı kendisinin yaptığı söylenmektedir. (1) Bu rivayet doğru ise, o da hürriyetin ilânının üçüncü gününde(2) İstanbul'da îrad ettiği nutkunun aynısını, Selânik Hürriyet Meydanı'nda da yaptığı konuşmadır. Buna göre her halde Hürriyet ilânından çok az bir zaman sonra, Selânik'e gitmiş olmalıdır.

Selânik'e gitme hadisesini Bediüzzaman da aşağıya alacağımız iki makalesinde ayrı ayrı kaydetmektedir:

Birisi: Selânik'ten döndükten sonra, **Niyazî Bey'e** hitaben neşrettiği açık mektubunda şöyle der:

"Ey zamanın Rüstem-i Zâl'i!

Âlem-i misalin misal-i musağğarı olan âlem-i hayalde senin misalini ziyaret ediyoruz. Zira şimdi her bir mehasin, lâfız gibi, senin misalin mana gibi içinde görünmekle, aklın göz bebeğinden birden irtisam ediyor. Selânik'e geldim, senin hakiki sûretini mecazî misalinle görüştürmek için, su-i tali ', hased veyahut nazar değmemek için iki misal-i zîvakarın cem'ine müsaade etmedi. Sizin te'sis ettiğiniz bünyan-ı saadeti tahkim etmek için, teşekkür-ü fiilî olarak Kürdistan'a gitmek niyetindeyim(3)."

Bu açık mektuptan anlaşılan odur ki: Bediüzzaman Hazretleri -bazı iddiaların rağmına olarak- Niyazi Bey ile şahsen ve vicahen görüşmüş değildir. Ancak gazetelerde yekdiğerlerinin fikirlerini öğrenmiş ve birbirlerini tanımışlardır.

Ayrıca, Bediüzzaman Hazretleri Niyazi Bey ve arkadaşlarının Hürriyet mücadelelerindeki muvaffakiyetlerini tebrik ederek, bu saadet sarayının temellerini kuvvetlendirmek için Kürdistan'a gideceğini söylemişse de, o sıra hemen gidememiş... Fakat Sadaret (Sadrazamlık) kanalıyla Şark'a meşrutiyet ve hürriyetin mana ve mefhumunu anlatmak üzere 60 kadar telgraf göndermiş ve hepsinin cevapları müsbet olarak gelmiştir. Bilâhare, o vadini de 1910 yılında yerine

getirmiş.. Şarka gitmiş, aşairi dolaşarak meşrutiyeti ders vermiştir.

İkinci makalesi ise: İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti adına, vehimli ve şüpheli sualleri cevaplandırılan "**Lemaân-ı Hakikat ve İzale-i Şübehat**" başlıklı yazısının bir yerinde:

"Vehim: Sen Selânik' te İttihad Terakki ile ittifaka girdiğin halde, neden ayrıldın "(4) ifadesidir. Bunun bahsi ve izahı yukarıda geçtiği için tekrar etmeyelim.

Bu iki ifade dışında Bediüzzaman'ın yazılarında; Selânik'teki faaliyet ve hizmetleri hakkında herhangi bir beyan ve ifade yoktur.. Bununla beraber yukarıda geçen iki yazısının ifade tarzından sezilen şu ki: O, Selânik'e gitmiş, oradaki Jön-Türkler ve İttihat-Terakkicilerin ileri gelenleri ile konuşmuş, müsbet meselelerde ittifak akdetmiş ve oranın hürriyet meydanında tarihî, ma'nidar ve ebediyyen yaşayacak olan nutkunu büyük bir halk kitlesine îrad etmiştir. Ama Selânik'te cereyan eden bu konuşma ve ittifak, şahıslar olarak kimlerle olduğunu, ne şekil bir müdavele-i efkâr olduğu ve nasıl ve hangi şerait çerçevesi dâhilinde bir ittifak, bir anlaşma olduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir.

Bu konuda Sayın Cemal Kutay'ın yazdıklarına bilâhare eğilip tahlilini yapmak üzere; Hazret-i Üstadı o zaman Selânik'te bizzat gören İstanbul Edebiyat Fakültesi profesörlerinden merhum ve muhterem **Ali Nihat Tarlan**'ın bir hatırasını nakledelim:

"Said Nursi'yi ben küçüklüğümden, ta Selânik'ten tanırım. 31 Mart 1909'dan önce idi. Mahmut Şevket Paşa 3.ncü Ordu Kumandanı olduğu zaman, babam da ordu muhasebecisiydi.

Ben on bir yaşındaydım. Babamın perde çavuşu Mehmet çavuş vardı. Beni Selânik'te beyaz kulede gezdiriyordu. Orada kahveler vardı. Kahvede garip kıyafetli bir zat vardı. Kûlahı,(5) şalvarı, çizmesi ve belinde hançeri olan bu zatı Mehmet çavuş bana: "**Bak bu zat, meşhur Molla Said'dir.**" diye gösterdi.

İşte Said Nursi'yi ilk defa orada gördüm. Doğu Anadolu'dan ulemayı ilzam ederek Selânik'e kadar gelmişti. İlk hatıra ve görüşmem Hazretle böyle olmuştu...(6)"

Merhum Profesör Ali Nihat Tarlan'ın Selânik ve Bediüzzamanla ilgili hatırası bu kadar... Sair hatıralarını tarih sırasına göre kaydedeceğiz.

Bir hususu daha tahlil ettikten sonra, Sayın Cemal Kutay'ın, Bediüzzaman Hazretleri ile ilgili şu günleri hakkındaki yazılarına bakacağız. Malûmdur, hürriyet veya İkinci Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de ilân edildi. Hürriyet'in üçüncü gününde İstanbul'da, daha sonra da Selânik Hürriyet Meydanı'nda Bediüzzaman nutuklar okumuştur.

Eğer Bediüzzaman bu tarihten üç gün sonra Selânik'e gitmiş ise, **1 Ağustos 1908 günü Selânik'te nutkunu okumuştur.** Bu tarih ile 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909)

arası sekiz ay kadar bir zamandır. Bu sekiz ay zarfında, Bediüzzaman'ın Selânik'e gidip nutuk okuması, İttihadçıların ileri gelenleriyle tanışarak, bazı ittifaklar akdetmesi, İstanbul'a dönüşü, bir kaç ay sonra da, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ni kuranlar arasında yer alması ve İstanbul'da kurulu diğer dini ve milli cemiyet ve partilerle temas kurması.. Ve İttihad-ı Muhammedî Cem'iyeti adına makaleler neşretmesi, hem ayrıca Şarklı hemşehrileri olan hammal ve işçilerin kahvehanelerini dolaşarak onların herhangi anarşik bir harekete katılmamalarını temine çalışması..

Öbür taraftan sadaret kanalıyla Vilâyât-ı Şarkîye'nin mühim noktalarına hürriyet ve meşrutiyet hakkında bilgi verip itidale sevk etmesi.. Bir taraftan da heyecanlı içtima, konferans ve mevlidlere yetişip heyecanları durdurması vesaire gibi büyük hizmetleri hep bu sekiz aylık zaman içerisindeydi. Bu hale göre, Bediüzzaman'ın Selânik'te çok az bir müddet kalmış olması lâzımdır. Hem artık Meşrutiyet ilân edilmiş, İttihatçıların hükûmeti 17 Aralık 1908'de kurulup iş başına gelmiştir. İttihatçılar önceleri kendi faaliyetlerine uygun bir zemin, tabiri caiz ise, payitaht seçtikleri Selânik icraatı artık İstanbul'a gelmiştir. Her şey, her mesele artık İstanbul'dadır. Onun için Bediüzzaman'ın orada fazla kalmayıp İstanbul'a gelmesi lâzımdır.

CEMAL KUTAY'IN İDDİALARI

Tarihçi Cemal Kutay, üstünde durduğumuz mevzu hakkında özetle diyor ki: Bediüzzaman Şark'tan İstanbul'a gelirken, evvela Selânik'e uğramış. Bu tarihi de kitabının bir yerinde 1896, başka bir yerinde 1899 ve diğer bir yerinde ise, 1906 şeklinde vermiştir. Eşref Sencer Kuşçubaşı'dan naklederek: Bediüzzaman Selânik'e geldiği zaman, Buhara kalpaklı, siyah ve iri gözlü idi... İstanbul'da Sultan Abdülhamid tarafından askeri divan-ı harbe verildi. Sonra tımarhaneye sevk edildi. Tımarhanede sekiz ay bekletildi. Sonra İttihatçılar tarafından kaçırılıp gizlice Rumeli'ye götürüldü vesaire gibi iddialar...

Bunların yeri ve mahalli Üstadın hayatında olmadığını yukarlarda ispat etmişizdir. Ancak bu iddialardan bazılarının Bediüzzaman hakkında bazı yönlerinin sübutunu vaki kabul etsek de, o da Bediüzzaman'ın -az yukarda ispat edildiği üzere- 1 Ağustos 1908 tarihinde Selânik'e vardığı günlerine ait olması lâzımdır.

Lâkin Kutay'ın iddialarından birisi olan mesela, "**Manyasizade Refik Bey**'in(7) delâletiyle İttihad -Terakki erkânîyle tanıştığı.." (*Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı*, s. 163)

Durup dururken neden bu koca mason adamın, Bediüzzaman'a delâlet ettiği gösterilmek isteniyor?!. Bununla beraber bu delâlet nasıl olmuş ve nereden bilinmiş zikredilmiyor.

Hem mesela: "Üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa ile Bediüzzaman'ın Trakya'da mülâkatı.. Ve Bediüzzaman'ın müşir İbrahim Paşa ile yaptığı pervasız konuşması ve söylediği sözleri, muhitte büyük bir alâka uyandırdığı.. ve o tarihte Paris'te çıkan Jön

Türk'lerin gazeteleri, Bediüzzaman'ın bu mülâkatını genişçe haber olarak verdikleri.. ve kendisini (Bediüzzaman) meşrutiyet ve adaletin din ve ilim sahasında bir ışık ümidi olarak övdükleri.. ve hadise hürriyetçilerle Bediüzzaman arasındaki münasebetleri daha da sıklaştırıldığı.. ve "Nitekim bir din adamı olarak hürriyetin ilânında, Selânik Hürriyet Meydanı'nda ilk konuşmayı Bediüzzaman'ın yaptığı.." (Bak: *Çağımızda Bir Asrı Saadet Müslûmanı C.Kutay S. 164*)

Bu rivayet ve iddialar -dediğimiz gibi- Eğer II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra Bediüzzaman'ın Selânik'e gittiği tarihe ait ise, bazı yönleri doğru olabilir. Lâkin anlatış üslubunda Hürriyetin ilânından evvelki muhayyel bir zamanı kapsıyor gibidir. Çünkü üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa, Sultan Abdülhamid'e bağlı, Trakya bölgesinde Hürriyetçilerin hareketini ta'kip etmekle muvazzaf bir padişah adamı olarak gösteriliyor ve öyle de olması lâzımdır. İşbu durumda, zâhirde bal gibi tatlı görünen bu iddiaların maalesef bir kaç vecihle muallal olduğunu sıralayacağız:

1. Hürriyetin ilânından önce, Bediüzzaman'ın Selânik'e kat'iyen gitmediği, onun hayat seyrinde böyle bir şeyin vaki olmadığı yukarıda delilleriyle ispat edilmiştir.
2. Bediüzzaman İkinci ordu müşiri İbrahim Paşa'nın mülâkat haberini Paris'teki Jön-Türklerin çıkardığı gazetelerinin genişçe haber olarak verdiklerini rahatlıkla kaydettiğine göre, bizim de şöyle bir sual tevcih etmemizde bir mani' olmasa gerek:

Paris'te çıkan, adı geçen o gazetelerin dünyada hiç bir nüshası kalmamış mıdır? Avrupa'nın birkaç yerinde olduğu gibi, Paris'te doğru neşriyat yapan o gazeteler, herhalde Türkiye'ye çoklukla gelmiş olmalıdır. Peki o gazetelerin nüshaları nerede bulunur? Kendisinde varsa, neden belge için bir klişe takdim edilmemiştir? Şayet kendilerinde nüshası yoksa, onları nerede ve hangi kütüphanelerde bulmuştur ve biz nasıl bulabileceğiz?..

Tâ ki, hem o mülâkat tarihini, hem Bediüzzaman'ın Selânik'e gittiği günleri öğrenelim. Hem de tarihî vakayı anlatan o gazetelerin(8) klişelerini alalım da, o büyük ve mühim hadiseyi tarihe mâl edelim.

Yok, efendim yok!.. bu söz ve iddiaların -üzülerek söylüyorum- aslı faslı yoktur. Çünkü Bediüzzaman'ın Hürriyet'in ilânından önce Selânik'e gitmesi vaki' değildir.

Çok isteriz ki; Cemal Kutay bu hadisenin ve diğer iddialarının ispatlayıcı belgelerini -onun ifadesiyle- kendisinin binbir belgenin terkibi içinde mücehhez(9) arşivinden çıkarsın, âleme ilan etsin. Bizi de saldırgan, yalancı çıkarsın!..

II. MEŞRUTİYET'İN İLÂNI GÜNLERİ

Evet, Meşrutiyet'in (Hürriyetin) i'lânı ile birlikte gelişen hadiseler ortasında onun çok büyük çapta kıymetdar dinî ve millî, içtimaî ve vatanî hizmet ve faaliyetleri müşahede edilmiştir. Az yukarıda tesbit ettiğimiz gibi, Meşrutiyet'in ilânından sonra, bir kaç ay içinde mantar biter gibi bir sürü parti ve cemiyetler ortasında, bir taraftan

bu cemiyet ve partilerin aralarında ahenk sağlamak ve müşterek dinî ve millî ve vatanî hizmet ve düşüncelerini bir hedefe yönlendirmek, hiç olmazsa gaye ve neticelerde birleştirmek için çalışırken; bir taraftan da heyecanlı içtima ve toplantılardaki münakaşaları teskin etmek için var kuvvetiyle gayret sarfetmekteydi. Bir yandan da bütün Müslümanları dinî düşüncede ittihadı getirmeyi hedef alan İttihad-ı Muhammedî cemiyeti teşkilâtında yerini almıştı.

Hürriyet'in i'lânı günlerinde İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin elebaşlarıyla temas kurmuş, Selânik'e kadar gitmiş, içlerine girmiş, temel felsefelerini öğrenmiştir. Ancak İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin o sıra hâkim fikriyatı olan dinden tecerrüd ve tamamen Avrupalılaşmak düşünceleriyle, kendi İslâmî inanç ve düşünceleri arasında derin ve muvasalat imkânı olmayan vadilerin bulunduğunu fark etmiştir. Bununla beraber onlardan hemen yüz çevirerek ayrılmamış, birçok nasihatleriyle ikaz ve irşadlarda bulunmuşsa da, mümkün olmamıştır. Bu sebeple, o sıra İttihad ve Terakkî'ye hâkim durumunda olan Jön-Türklerin Batıcı kolu başlangıçta Bediüzzaman'a karşı sempati gösterdikleri halde; az müddet sonra, düşünce ve felsefede Bediüzzaman'a tamamen ters düştüler ve ayrıldılar. Ayrılmakla kalmadılar, gittikçe aralarındaki mesafe genişlemeye başladı. Hatta Bediüzzaman'a karşı eski dostluk yerine düşmanlık beslemeye, hatta İttihatçıların içinde aktif rol oynayan gizli farmason dinsiz komitenin tedbiriyle Bediüzzaman'ın vücudunu ortadan kaldırmaya kadar tedbirler düşündüler.

Bediüzzaman ise, İttihad-ı Muhammedî Cem'iyeti'nin yöneticileri arasında yüksek mevkiini aldı ve bu cem'iyetin kuvvetlenmesine, genişlenmesine bütün gücüyle gayret sarfetti. İttihad-ı Muhammedî Cem'iyeti'nde çalışması yanında, onun ifadesiyle yedi (10) tane dindar dinî ve millî cemiyetlerle (10/1) de alâkadar idi. Bu cemiyetlerin tek tek isimlerini bilmiyoruz.

Ancak bazı rivayetlere göre Müderrisler Cem'iyeti(11) Türk ocakları ve ilk başta Kürt Teali Cem'iyeti(12) gibi cemiyetlerde ismi kayıtlı olup, buralara girip çıkmaktaydı. Ayrıca da zamanın basınını irşadkâr ikazlarda bulunuyor, gazeteleri i'tidale davet ediyordu vesaire... (A. Badilli, *Mufassal Tarihçe-i Hayat s.227-228*)

SELÂNİK'Lİ YAHUDİ KARASSO İLE KONUŞMASI

İkinci Meşrutiyet döneminde Selânikli Yahudi milletvekili ve Hahambaşı ve Makedonya Rissurt (Risorta) locasının üstad-ı a'zamı(13) ve İttihad-Terakkî Cem'iyetinin birçok adamlarının masonluğa girmelerine vesile olmuş olan **EMANUEL KARASSO**, Bediüzzaman'ın şöhretini ve halk üzerindeki acip tesir ve nüfuzunu duyduğu için; onun gibi büyük bir dâhiyi, görüşerek musahhar etmek ve kendi menhus emellerine alet ettirmek için, Bediüzzaman'la görüşme talebinde bulunur. Bediüzzaman bu isteği kabul ettiğini bildirir. Bunun üzerine dessay bir Yahudi masonu olan Karasso bu görüşme hazırlığını yapar. Bediüzzaman ile uzun bir görüşme hazırlığını yaparak buluşmaya gelmişken ve her çeşit çareler, yollara başvurarak onu teshir edeceği ümidiyle bu görüşmeyi talep etmişken; Fakat çok az bir görüşme ve sohbetten sonra, pür-heyecan dışarı fırlayarak kaçır. Onu bekleyen

aynı zihniyet ve niyetteki arkadaşları, ona: **“Ne oldu? Neden görüşmeyi bu kadar çabuk bitirdin?”** diye soranlara, Yahudi Karasso:

Pür-heyecan: **“Aman sormayın, biraz daha kalsaydım, nerede ise beni Müslüman edecekti.”** şeklinde mağlubiyet ve perişanlığını telâş içinde itiraf etmiştir. Bu hadise hakkında, Bediüzzaman'ın eski ve yeni kitap ve makalelerinde herhangi bir işaret, ifade kaydedilmemişse de; lâkin onun sağlığında yazılan tarihçelerinde, bu mevzuyu kendisi de görmüş, herhangi bir itiraz veya tashih cihetine gitmemiştir. O halde hadise doğrudur. Ancak bu görüşmenin Selânik'te mi, yoksa İstanbul'da mı olduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, Büyük Tarihçe-i Hayat bu görüşmenin Selânik'te vaki olduğunu kaydeder.(14) ” (A. Badilli, *Mufassal Tarihçe-i Hayat s.275-276*)

SELÂNİK'TEN HÜRRIYETİN MANİFESTOSU

Hürriyet ateşinin kontrolsüz yakıldığı Selânik 2. Meşrûtiyetin ilân edildiği 23 Temmuz 1908 tarihinden üç gün sonra oldukça hareketli günler yaşar. 26 Temmuz 1908 günü Selânik'in Hürriyet Meydanı olarak adlandırılacak Drahodr boyunda üç katlı kargir idadi mektebi beyaz kışla ile kırmızı kışla arasındaki alanda hatipler halka meşrûtiyeti anlatmaya çıktıklarında başında sarığı, belinde kaması ayaklarında çizmesi ile biri çıkar. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları ve bundan kurtuluş çarelerini her mecliste ve makamda cesaretle dile getiren Bediüzzaman o gün Selânik ve İstanbul gazetelerinde de yer alan tarihî hürriyet nutkunu söyler. Balkonda Enver Paşa'nın hemen ardından nutkunu söyleyen Bediüzzaman'ın bu nutkunu özetle burada almak istiyorum:

“Ey Hürriyet-i şer'i.

Öyle müthiş ve fakat güzel ve müjdeli bir sada ile bağıyorsun. Benim gibi bir Şark'lıyı tabakât-ı gaflet (gaflet tabakaları) altında yatmışken uyandırıyor. Sen olmasa idin, ben, umum millet, zindan-ı esarete kalacaktık. Seni ömr-ü ebedî ile tebşir ediyorum (müjdeliyorum.) Eğer aynü'l hayat (hayat kaynağı) Şeriatı menba-ı hayat yapsan ve o Cennette neşv-ü nemâ bulsan, bu millet-i mazlûmenin de eski zamana nisbeten bin derece terakki edeceğini müjde veriyorum” diye başlıyordu.

Bediüzzaman'ın İstanbul ile Selânik şehirlerini seçmesinin ardında müthiş bir öngörü vardır. Başka şehir yerine Selânik tercihi çok anlamlıdır. Zira Selânik, Cumhuriyetin kurucu kadrosu olan İttihadçıların o gün Hürriyet Meydanında hazır olduğunu unutmamalı. Bediüzzaman adeta bir farz-ı kifayeyi yerine getirirken, tarihi bir görevi de yerine getirmekte.

Bediüzzaman'ın Selânik'teki nutkunu o gün o meydana bulunan İsmet İnönü, Celal Bayar, Salih Omurtak (Türk Silâhlı Kuvvetlerinin 4. Genelkurmay başkanı) dinlemişlerdir. Bediüzzaman'ın bu konuşması oldukça tesirli olmuş. İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimleri Bediüzzaman'a İttihad ve Terakki cemiyetinde birlikte çalışma teklifi yapmışlardı.(15)

Kaynakça:

- (1) *Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı* s. 164.
 - (2) *Asar-ı Bediye* S: 347
 - (3) *Asar-ı Bediye* S: 360
 - (4) *Asar-ı Bediye* S: 392
 - (5) *Bizzat Bediüzzaman'ı gören Muhterem Ali Nihat Tarlan hocanın bu beyanı Üstad için "Başında Buhara kalpağı vardı" diyenlerin sözlerini çürütüyor.* Abdulkadir Badıllı
 - (6) *Aydınlar Konuşuyor*, S: 15
 - (7) *Manyasizade Refik Bey, Selânik'te avukatlık yapan bir kişi olup İttihad ve Terakki Cem'iyeti'nin batıcı Jön-Türklerinin ileri gelenlerinden ve masonluğuyla ve Yahudi Karasso ile dostluğu ile meşhur olmuşlarındandır. Hatta Celal Bayar'ın "Ben de Yazdım" Kitabının 1. Cildinde yazdığına göre, bu adamın Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da verdiği seri konferanslar ile masonluğu öven, hatta Osmanlı Devletinin kurtuluşu masonluğa sarılmaya bağlı olduğunu iddia eden bir kişidir. Böyle olduğu halde, sayın Kutay bu koca masonu Bediüzzaman'la dost ve arkadaş şeklinde göstermeye çabalamasının gayesi nedir?*
 - (8) *Jön-Türklerin Meşrutiyet öncesinde Avrupa'nın çeşitli memleketlerinde çıkardıkları gazetelerin belli başlıcaları şunlardır: 1- İlk önce Ali Suavî 1867'de Londra'da çıkardığı "Muhbir" gazetesi, 2- Kanun-i Esasi, 3- Cüheyne, 4- Havatır, 5- Arnavutluk, 6- İntibah, 7- Yıldırım, 8- Tokmak, 9- Selamet, 10- Mizan, 11- Hak, 12- Lafudre, 13- Lafederation, 14- Maniteu Ottoman, 15- Liberal Ottoman, 16- Daoul.*
 - (9) *Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı*, S: 156
 - (10) *Asar-ı Bediye* S: 307
 - (10/1) *Hz.Üstadın girdiği veya dostluk kurduğu cemiyetler: (Belgeliriyle tesbit edilen ve ismi yukarıda geçenlerle birlikte) 1-İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti. (bk. Zafer Tunaya - Türkiyede siyasal partiler - İstanbul-1984,c.1.sh.182) 2- Cem'iyet-i müderrisin. (Alemdar gazetesi 20 Şubat 1919 sayısı) Z.Tunaya a.g.e. C.Z.sh.383); 3- Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cem'iyeti. (İsmail Göldaş- Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul 1919, sh.71,248), 4- Kürdistan Teali Cem'iyeti. (Z.Tunaya - Türkiyede siyasal partiler-İstanbul,1986,c.z.sh.215); 5-Hilal-ı Ahdar Cemiyeti. (Bu cemiyet,1919 da kuruldu) Belgeleri bu kitabın 405. sayfasında)*
- Not:**1908-1910 arası 7 tane cemiyetlerle alakadar olduğunu yazmaktadır. 1918'den sonraki cemiyetler bunların dışındadır.
- (11) *bk. Türkiye'de Nurculuk Dosyası, 3. Baskı: 81.*
 - (12) *bk. Kürt Teavün ceridesi, Sayı:1, Ankara Millet Kütüphanesi. Bu cemiyet 19 Eylül 1324 de kuruldu. (1 ekim1908) Kürdistan Teali cemiyeti ise,17 kanun-u evvel 1334 de kuruldu. (30 Ocak 1918) (bk. T. Zafer Tunaya-Türkiye'de siyasal partilere c.1, sh.401 ve İsmail Göldaş, Kürdistan Teali cem.sh.213.*
 - (13) *Yahudi Karasso'nun Ünvanları hakkındaki bilgi, Irak'ta neşredilen "El insan vel İman" kitabı S: 188'de yer aldığı gibi, Bilinmeyen Taraflarıyla Said-i Nursi eseri S: 99'da da mevcuttur.*
 - (14) *Tarihçe-i Hayat* s: 51.
 - (15) *A. LEVENT ERTEKİN, 02.02.2009 Yeni Asya.*